

Українська політична чи етнополітична нація?

Володимир Кафарський,
кандидат філософських наук,
народний депутат України III і IV скликань

Президентські вибори 2004 року, які увійшли в українську історію під назвою „помаранчева революція”, ще раз підтвердили, що національні проблеми в Україні не вирішені, а етнокультурні особливості регіонів стають предметом політичних спекуляцій, що, зрештою, ставить під реальну загрозу цілісність української держави.

Зазначені проблеми особливо яскраво проявилися на з'їзді у Северодонецьку, організованому регіональною елітою східноукраїнських областей¹. Проблеми націотворення відтінили й парламентські вибори 2006 року. Вони ще раз засвідчили, що політичні питання не цементують українську націю, а навпаки – ділять на різні пострадянські політико-культурні сегменти.

Більше того, не викристалізувалися етнічні та політичні основи, на які б могла спиратися національна ідея. Щоб оминути ці проблеми, стара влада заявляла про становлення української політичної нації. Хто ж тоді буде українську незалежну державу? Громадяни з пострадянською ментальністю, етнічні українці чи космополіти-прагматики? Офіційна наука, як і влада з підпорядкованим їй старим бюрократичним апаратом, що не сприймав нічого українського, не давали відповіді на це питання. Тим часом в суспільстві не припиняються дискусії щодо етнічної та політичної основи української нації. При цьому, з поля зору випадає такий різновид нації, як „етнополітична нація”.

---

¹ Делегати з'їзду прийняли низку рішень, спрямованих на перетворення України з унітарної на федеральну державу (створенні на базі східноукраїнських областей так званої Південно-Східної автономії). На з'їзді також лунали заклики до відокремлення східноукраїнських областей зі складу української держави і входження їх до складу Російської Федерації.

В сучасній вітчизняній науці не зустрічаємо визначення поняття „етнополітична нація”. Немає визначення цього терміна і в зарубіжній політології, хоча в ній він вживався ще на початку ХХ століття ².

На Заході найбільш поширене розуміння нації як нації етнічної і нації політичної. В українській політичній науці нація розглядається як „тип етносу, соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, виникнення яких відбулося історично і яким властива стійка сукупність сутнісних характеристик” [1]. До числа таких характеристик відносять: культурно-психологічні особливості людей, об'єднаних спільною долею, а також мова, звичаї, культура, релігія, політичні й неполітичні інституції, історія, з якою вони себе ідентифікують, і територія, яка формує відповідний спосіб буття.

Зрозуміло, що нація надто складне суспільне явище, щоб укласти його в прокрустове ложе тієї чи іншої дефініції. Бо крім названих є цілий ряд інших невловимих ознак. Вони значною мірою наповнюють особливим змістом цей соціальний феномен. „Нація, – підкреслює Е. Ренан, – це душа, засада духовна. Дві речі, які, правду кажучи, є те саме, творять душу, цей духовний принцип. Одна – це спільне посідання багатой спадщини спогадів. Друга – це теперішня згода й бажання жити разом, воля продовжувати та відновлювати цю неподільну спадщину минулого...” ³. Звідси ще одна ознака – ментальність ⁴ – сукупність способів і змістів мислення та сприйняття на свідомому і підсвідомому рівні, сприйняття „стале і змінюване у взаємній залежності всіх матеріальних та духовних вимірів” [2]. Нація – категорія історична, філософська, соціальна і політична.

До однієї з найскладніших проблем політології, етнології та націології можна віднести аналіз співвідношення етнічного, соціального та національного. Е. Сміт вказував, що хоча між етносом і нацією існує „величезне історичне перекривання”, ці поняття суттєво відрізняються одне від одного. Так, окремі індивіди чи групи, що входять до складу того чи іншого етносу, не обов'язково мають проживати на „своїй” території (батьківщині), і їхня культура не завжди повинна мати громадянський характер, тобто бути спільною для всіх членів. Представники етносу часто не мають спільного поділу праці, єдиної економіки, юридичних прав та обов'язків через те, що проживають у межах різних державно-політичних систем. З іншого боку, нації для

---

² Вперше термін етнополітична нація з'явився у працях шведського мовознавця і політолога Р. Челлена.

³ Цит. за **О. Бочковський**. Вступ до націології.- Мюнхен, 1991 – 1992.- с. 178.

⁴ Термін „ментальність” був введений етнологом Л. Леві-Брилем та засновниками сучасної історіографічної школи „Анналів” М. Блоком та Л. Февром.

своїї ідентифікації не потребують таких ознак, як кровна спорідненість, спільність мови і культурно-господарського типу та інших рис, необхідних для ідентифікації етнічної спільноти [3].

Формування етнічних націй, пише І. Варзар, пов'язане з „титульним етносом”, тобто з тією етнічною спільнотою, яка зазвичай є найбільшою за фізичною чисельністю та найстарішим жителем певної території. Титульний етнос є тим народом-етносом, який робить найвагоміший вклад у соціальну результативність життєдіяльності даного суспільства. Він є основним номінатором і дає своє ім'я не лише країні, а й державі та державно-політичним атрибутам владності – території і кордонам, природній специфіці й ландшафту, копалинам і шельфу, територіальним водам і повітряному басейну, дипломатичній службі і збройним силам, валютно-фінансовій системі й типові економіко-господарської діяльності, парламенту й уряду, мові офіційного спілкування і моделі культурного засвоєння людиною світу, торговельно-культурним і зовнішньо-політичним взаєминам народів тощо [4].

Коли немає „титульного етносу”, нації формуються на політичній основі і розвиваються як нації політичні. Немає, наприклад, „титульного етносу” в США, Австрії, Великій Британії, Мексиці тощо – у цих країнах суспільства багатоетнічні, але такі, в яких кожний народ-етнос добровільно і свідомо розчинився в загальній масі населення, виявляючи себе лише інколи і лише в культурологічному, а не в політичному сенсі, що в підсумку обумовлює формування в цих країнах „єдиної політичної нації”.

Виходячи з цього, сучасні націологічні концепції, як пише Е. Сміт, умовно можна поділити на дві частини: переніалістичні і модерні.

Переніалісти у визначенні нації відштовхуються від „титульного етносу” як основи, навколо якої формуються національні спільноти, і наділяють нації такими ознаками: 1) мовна, культурна і духовна спільність; 2) нація існує як вічний історичний феномен, який своїм корінням сягає глибокої історичної давнини і має спільний історичний міф; 3) внутрішня органічна єдність; 4) розглядається як цілісність; 5) заснована на родовій приналежності [5].

На думку переніалістів, нації існували ще з часів родового ладу. Тому такі історичні періоди суспільної організації людства, як рід – плем'я – етнос, вони розглядали як етапи розвитку націй.

Модерністи, у свою чергу, вважають, що нації можуть виникнути лише в період нової (модерної) історії, тобто в XVI – XIX століттях. На відміну від переніалістів, вони стверджують, що етнічний і соціокультурний чинники не є визначальними у процесі формування націй, що нація є, перш за все, політичним утворенням. Виходячи з цього, нація, на думку модерністів: 1) політична спільнота; 2) феномен нового часу; 3) створюється механічно елітою, яка, у свою чергу,

напрацьовує основні цінності і надбання, які стають ідейно-культурною основою консолідації нації; 4) нація не має внутрішньої органічної єдності і консолідується на комунікаційній основі; 5) на формування націй впливають і такі чинники, як урбанізація, масова освіта, активна участь у політичному житті; 6) в націогенезі провідна роль належить політиці і законодавству [5].

Що стосується процесу формування українців як нації, то він не вписується в жодну з розроблених на Заході теоретичних схем, що, зрештою, значно ускладнює проблему. Зокрема, англійський славіст Е. Вілсон визнає, що українці є „несподіваною нацією”, поява якої викликала подив серед дослідників Заходу. Однак далі він пише: „Та, попри це, несподівана нація (українці – авт.) все ж є нацією – не більшою і не меншою мірою, ніж багато інших. Так само, як ми звикли із плином часу до незалежної Бельгії, до країн, що називаються Туреччина, Кувейт чи Словаччина, й не сумніваюся, що може б звикнули до незалежної конфедерації північних штатів чи до Курдистану, так само ми при звичаємося до України” [6].

Отже, Е. Вілсон вказує на модерний характер української нації і наголошує на слабкості, а почасти й розмитості самої етнічної основи, навколо якої б відбувався процес консолідації і подальшого розвитку українців як нації.

По суті, Е. Вілсон зводить у своїх оцінках українців до такої собі сліпої навіть не етнічної, а протоетнічної аморфної маси з характерними для неї негативними параметрами.

Таке розуміння українського етнонаціогенезу властиве не лише Е. Вілсону, але й іншим представникам західної націології, яка в методологічному плані прагне механічно переносити засоби сучасної етносоціології та етнопсихології на вивчення процесу націотворення в Україні. Але для розуміння цього процесу слід об'єктивно оцінити як минуле, так і сучасну історію українців. Нищення, русифікація (полонізація), нівелювання культури, підміна традицій і звичаїв радянськими святами та обрядами, як і ліквідація Київського християнства, не могли не відбитися на ментальності українців.

Необхідно мати на увазі, що на етнічну історію українців наклало специфічний відбиток їхнє географічне розташування на Великому степовому кордоні між Європою та Азією, і саме в цьому, як зазначає О. Гринів, і полягає кардинальна різниця історії українців та інших народів Європи [7].

Незважаючи на всю складність політичної історії, на українських землях завжди існував титульний етнос. Як зазначає Я. Дашкевич, „протягом багатьох століть етнічна субстанція українців не мінлася, а формальна зміна етнічного цілком не торкалася фактичного етнічного змісту поняття” [8]. Звідси випливає, що поширене в сучасних публікаціях

Українська політична чи етнополітична нація?

Володимир Кафарський

жонглювання етнонімами українців на кшталт руси – руські – русичі – малороси – хохли – українці є, з наукової точки зору, абсолютно безпідставними і передбачає, перш за все, „демагогічну мету”.

Визнання наявності на українських землях титульного етносу значною мірою заперечує донедавна офіційна схема націотворення, згідно з якою націогенез розвивався за ланцюжком „етнос – народ – народність – національність – нація”. При цьому, у визначенні національності і нації значну роль відводили соціально-економічним орієнтирам, що теж не відбиває об’єктивної картини. Річ в тім, що соціально-економічні фактори стосуються не нації, а, передусім, держави, оскільки єдиний ринок формується не в „межах етносу чи нації, а в межах держави, яка, в свою чергу, створює необхідні для цього соціально-економічні і політичні умови з метою його регламентування і захисту” [9]. Для українців, які переважну більшість своєї етнічної історії розвивались в умовах бездержавності, така схема теж не спрацює.

Тому, ми вважаємо, що в періодизації процесу українського націогенезу варто дотримуватися тричленної формули: плем’я – народ або етнос – нація, з якої виникає свідомість, а саме свідомість племінна (трибальна), етнічна і національна. Адже „рудименти трибальної свідомості виявляються серед українців і до сьогодні” [10]. Зокрема, йдеться про реліктову свідомість гуцулів чи лемків, а на регіональному рівні – про галицьку, закарпатську, полтавську тощо, яка вже в умовах нового часу трансформувалася в субетнічну свідомість або самосвідомість [11].

При цьому слід зважати на поліетнічний характер процесу українського націогенезу та особливості формування української етнічної і національної свідомості.

Зокрема, у процесі етногенезу українців брали участь представники іраномовних етнічних груп, починаючи із землеробських племен Трипільської культури, скіфів і сарматів, а також готського, хазарського, варязького, балтського, тюркського та інших етнічних субстратів, які в складному історичному процесі міжплемінного політичного, економічного, біологічного і культурного взаємообміну сформували спільну мову, звичаї, традиції, культуру, а також міф про спільне походження слов’ян від Даждьбога. Тому Я. Степко ще раз підкреслює, що: „наші предки вірили, що вони внуки Даждьбога, створені на образ і подобу Даждьбога” [12].

Наступний міф, розроблений значно пізніше в душі християнської традиції, знаходимо у „Повісті минулих літ” Нестора Літописця. Відповідаючи на запитання „Звідки пішла та є земля Руська?”, автор „Повісті” виводить походження слов’ян із „Яфетового гнізда” [13].

Однак каталізатором етногенетичних процесів в Україні стали два фактори: хазарське національне гноблення і приход норманів, що, зрештою, у період VIII –IX століть призвели до утворення Київської

держави та формування давньоруської етнічної спільноти, а з часом субетносу і суперетносу.

За короткий історичний проміжок часу Київська Русь поширилася на значній території Східної Європи. До її складу, поряд із слов'янами, увійшли й інші етноси. Зокрема, на території Північно-Східної Русі жили племена угро-фінської мовної групи, на території Білої Русі і Новгород-Псковщини – племена балтів, які згодом, так само, як і угро-фіни, були засимільовані потужнішим слов'янським етнічним елементом.

Виникнення та подальший динамічний розвиток Київської Русі був продовженням загальноєвропейського процесу становлення державних утворень. Однак, на відміну від західноєвропейських держав, Київська Русь розвивалася за рахунок активного розселення, чому сприяло її географічне межування з малозаселеними територіями. Вже на середину XI століття Київська Русь стає за своєю територією найбільшою державою в Європі.

Одночасно з розширенням території в Київській Русі формується власна правляча та інтелектуально-духовна еліта. Яскравим віддзеркаленням цього служить твір митрополита Іларіона „Слово про закон і благодать”.

Однак обширна територія, а також обмеженість комунікаційних зв'язків та віддаленість від центру призвели до регіоналізації як суспільно-політичного, так і культурно-духовного розвитку Давньоруської держави. А брак єдиного інформаційного поля та нових шляхів сполучення не сприяв формуванню загальноруської свідомості – основна маса людності навіть не мала уявлення про розміри Русі.

Слабкий зв'язок з Києвом як єдиним духовно-адміністративним і політичним центром компенсувався з'явою регіональних етнополітичних центрів, які ще мали спільну мову, релігію і культуру. Однак у них вже виникла власна етнічна історія та історична доля [14]. Все це далось взнаки в ході феодалної роздробленості другої половини XI - XIV століття.

Стосовно України, то тут існували два етнополітичні центри: перший в особі Києва, який, попри втрату свого значення як єдиного давньоруського політичного і духовно-адміністративного центру, ще залишався для всіх давньоруських земель центром релігійно-духовним і культурним; другим стало Галицько-Волинське князівство, куди, особливо після знищення Києва ордами Батия, перемістився центр духовно-політичного і етнічного життя українців.

У XIV – XV століттях під впливом несприятливих зовнішньополітичних обставин українці остаточно втрачають свою державність. В цих умовах більша частина українських етнічних земель опинилася під владою Литовської держави, а територія Галицько-Волинського князівства потрапила під вплив Польщі.

Все це загалом негативно вплинуло на етногенез праукраїнської спільноти, а втрата власної держави значною мірою загальмувала подальший етнонаціональний розвиток українців. Настає епоха першого занепаду української етнічної спільноти, яку Я. Дашкевич називає страшною катастрофою [15]. Позбавлена державності, українська спільнота втрачає і власну аристократичну еліту, яка поступово інкорпорується до чужих державних організмів, а відтак зраджує інтереси українського народу.

Проте, незважаючи на всі ці негативні тенденції, українська етнічна спільнота не зникає. Саме в цей критичний період розпочинається процес чергового етнонаціонального піднесення, в якому важливу роль відіграє історично сформована свідомість. Зростанню національної свідомості українців періоду XVI – першої половини XVII століття сприяли такі чинники: загроза фізичного винищення українців як етносу з боку степових кочівників, польське національне та релігійне гноблення, а також національна зрада української еліти [16].

Початки етнонаціонального відродження знаходимо у військово-політичній сфері, пов'язаній з виникненням козащини. Згодом національне відродження переходить у сферу культури. В цей же час елемент національної свідомості проявився як захист в умовах конфронтації на двох рівнях: нижньому (етнічному) і вищому (ідеологічному). За висновками Я. Дашкевича, до нижнього (етнічно-побутового) рівня належать: 1) поширення самоназви „руський народ” у латинському варіанті „Natio Ruthena”; 2) наявність національних стереотипів з образливим відтінком для характеристики інших народів: ляхи, москалі, жида, турки, татари; 3) переконання в існуванні спадкового фактора у вигляді особливості „руської мови”; 4) наявність національних бар'єрів зі степом у вигляді Великого кордону; з Росією – постійна учать у війнах проти Москви; з Польщею та Угорщиною – мовні й релігійні; з Молдовою – мовний; з Білоруссю, яка не підтримувала козацьких повстань. У свою чергу, вищий (ідеологічний) рівень становлять такі елементи: боротьба за національні справи з опрацюванням програми так званих вольностей для нації і відновлення історичних традицій; боротьба за офіційні державні права української мови; осуд національної зради; національна суть релігійних конфліктів з протиставленням „людей руського обряду” людям „лядської віри”; національне мотивування козацьких повстань, утворення національної адміністрації на території Запорозької Січі та прилеглих до неї земель [17].

Саме національне відродження другої половини XVI – початку XVII століття створило соціально-політичне, етно-духовне підґрунтя визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

В українському націогенезі Хмельниччина стала своєрідним рубіконом, під час якої була чітко визначено українську національну

ідентичність. Створена Б. Хмельницьким українська держава сформувалася на власній українській основі, охопила українські етнічні землі, виробила і практично втілила суто українську модель державно-правової системи, яка базувалася на козацькому полково-сотенному устрої. Поряд з цим, до влади прийшла нова українська еліта в особі козацької старшини, яка визначала подальший розвиток як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави.

В цей же час в середовищі української еліти формується ідея розбудови незалежної української держави. Однак новостворена українська козацька держава з панівною українською нацією зустріла концентричну протидію Росії, Польщі, Туреччини і Кримського ханства, які сприймали її як загрозу для себе. Крім того, після смерті Б. Хмельницького державу підточував „вічний елемент внутрішньої національної зради” [18]. Українці опинилися на роздоріжжі свого національного розвитку, який в подальшому міг розвиватися за кількома сценаріями.

Перший сценарій стосується витворення єдиної східнослов'янської нації на базі злиття української та білоруської нації з російською. Реалізація другого сценарію пов'язувалася з перемогою асиміляційних (російських чи польських) ідентичностей, внаслідок чого український етнос мав остаточно зникнути. Третій сценарій пов'язувався з утвердженням окремих національних ідентичностей для кожної з більших етнічних груп (української, російської чи білоруської) або поява певних змішаних ідентичностей типу спільної „руської” ідентичності для українців та білорусів.

В силу відповідних політичних умов подальший націогенез українців розвивався за другим сценарієм. Після ліквідації української гетьманської державності наприкінці XVIII століття основна частина українських етнічних земель опинилася під владою російської держави, котра докладала максимум зусиль для ліквідації українців як етнічної спільноти. Дії російського царату вилилися в політику нищення української мови, культури та історії. Задля прискорення асиміляційних процесів російська влада заохочувала міграцію у промислово розвинуті райони півдня та сходу України вихідців з етнічних російських територій, які в короткий історичний термін фактично перетворювали промислові міста на центри масової русифікації.

За таких умов українська інтелігенція опинилася у досить скрутній ситуації. Я. Грицак стосовно цього зазначає, що, з одного боку, та її частина, яка піддалася асиміляції, відчужувалася від українського села як єдиного на той час фундатора української нації. З іншого боку, та частина української інтелігенції, яка ще спромоглася зберегти українську національну ідентичність, почувалася чужою у панівному культурному світі [19]. Все це загалом призвело до формування в масовій свідомості

українців комплексів меншовартості і малоросійства, які закріпилися в ній на довгі десятиліття і результати яких ми відчуваємо і сьогодні.

Кінець XVIII та початок XIX століття ознаменувався географічним зовнішньополітичним розколом української нації, оскільки після першого поділу Речі Посполитої західноукраїнські землі опинилися під владою Австрійської імперії, що призвело до порушення національної єдності українців, які жили в принципово різних державно-правових і цивілізаційних системах: кожна з цих частин української нації розвивалася за власною етнічною історією, що, зрештою, відбилося на їх мовно-культурних та ментальних особливостях.

Четвертий сценарій став логічним продовженням другого і був пов'язаний з національною політикою радянського тоталітарного режиму, який мав на меті ліквідувати ідентичні відмінності націй і народів, що входили до складу СРСР, і в такий спосіб сформуванню нову радянську ідентичність, яка, до речі, виявилася дуже живучою, зокрема у Східній та Південній Україні [19].

Треба сказати, що і в ці часи націотворчі процеси не припинялися: згуртування в період російської революції, українізації, національно-визвольний рух в роки Другої світової війни, реалізація ідеї „народного соціалізму” в повоєнний період, „хрущовська відлига” формували національну свідомість та відроджували українство [20].

Здобуття Україною незалежності 1991 року докорінно змінило характер і напрям розвитку етнополітичних відносин. Титульний етнос (етнічні українці) з фактичної національної меншості, якою він був в умовах радянської системи, отримав можливість утвердити себе як нація в повному значенні цього слова. Чисельне домінування етнічних українців, які становлять близько 37 мільйонів чоловік (близько 72 % усього населення країни), як і їх особлива роль в українській історії та національно-визвольному русі, давала їм всі підстави для самовизначення в статусі єдиної державотворчої нації. Водночас суттєве перевищення частки поданих на референдумі 1 грудня 1991 року голосів за незалежність України над кількісною часткою українців давало підстави й іншим національностям, насамперед – росіянам, яких в Україні налічувалося 11 мільйонів (близько 22 % населення), вважати себе рівноправними учасниками державотворення. Визнання за етнічними спільнотами такого статусу знайшло своє закріплення в Конституції України та чинному законодавстві, зокрема в Законі України „Про національні меншини”, в „Основах законодавства про культуру” тощо.

Подальший розвиток етнонаціональних відносин, що відбувався в умовах економічної кризи, розчарування значної частини населення в політиці українського керівництва та психологічного тиску з боку Росії, характеризувався загальною стабільністю, але не завжди відповідав очікуванням основної маси населення України від проголошення

незалежності.

Звичайно, складнощі перехідного періоду не могли не відбитися на міжетнічних стосунках. Особливо чутливою до цих питань виявилася психологія російської меншини, яка сформувалася як психологія панівної на євразійському просторі нації з відповідним комплексом ворожості до Заходу, схильністю до державного патерналізму, звичкою домагатися від інших народів повного підкорення їх національних інтересів інтересам Росії.

Внаслідок цього проголошена українським керівництвом орієнтація на ринкові реформи, свободу підприємництва, приватизацію та інтеграцію України у європейські структури викликала опір значної частини громадськості, ментальність якої пов'язана з Росією і яка не бачить свого майбутнього інакше, як в інтегративному зв'язку з нею.

Пік загострення міжетнічних стосунків виявився в ході останніх виборів Президента України. Саме в ході цієї виборчої кампанії певні політичні сили зробили ставку на експлуатацію регіональних і ментальних відмінностей жителів Заходу і Сходу України. Цю схему намагались використати деякі партії і блоки (опозиційний блок „Не так!”, Партія політики Путіна, виборчий блок „За Союз!”) під час виборів до Верховної Ради, але народом вони не були підтримані.

Та саме в ході виборів особливо актуалізувався фактор українського національного єднання населення України, незалежно від їх соціального чи майнового становища. „Помаранчева революція” показала як українському громадянству, так і світовій громадськості, що українці мають всі підстави вважати себе європейською нацією, здатною ефективно захищати національні інтереси. Це дає підставу стверджувати, що українська нація відродилася як нація етнополітична і саме на етнічній (посилений політичними чинниками) основі має відбуватися її подальший розвиток. Якщо на формування політичної нації впливає політична воля, цілеспрямований рух до поставленої мети, то етнополітична нація розвивається завдяки єдності духу (взаємопов'язаного ментального життя), спільного вільного вибору, політичної рівності та етнокультурної гетерогенності, що унеможлиблює формування політичних субкультур.

Поле діяльності етнополітичної нації пов'язане, насамперед, з відродженням національної свідомості тих українців, які втратили свої етнічні корені: 18,8 % вважають себе українцями, але рідною для них є не українська, а російська мова [21].

Національні почуття та усвідомлення реалізуються в національній свідомості та поведінці і, по суті, викристалізують національну (етнічну) самоідентифікацію. Національна свідомість виконує історичну місію в житті кожного народу, сприяє розвитку національної культури, зберігає традиції і звичаї, культивує національні цінності, пробуджує потенціал і джерела саморозвитку, що слугує прогресу в усіх сферах суспільного життя. Заради цього українська нація і держава мають всебічно сприяти

культурному розвитку всіх етнічних груп (етнофорів) та етнічних меншин, що проживають на території України.

Література:

1. Політологічний енциклопедичний словник. - К., 2004. - С. 396.
2. Історія Європейської ментальності. / Під ред. П. Дінцельбахера. / - Львів, 2004. - С. 21 - 28.
3. Савчук Б., Кафарський В. Вступ до етнології. - Івано-Франківськ, 2003. - С. 89 - 94.
4. Варзар І. Політична етнологія як наука.- К., 1994. - С. 127.
5. Сміт Е. Націоналізм і модернізм. - М., 2004. - С. 58
6. Вілсон Е. Українці: несподівана нація. - К., 2004. - С. 9.
7. Гринів О. Українська націологія. Від Другої світової війни до відродження. Історичні нариси. - Львів, 2004. - С. 482.
8. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. // Україна. Наука і культура. - 1993. - Вип. 26 - 27. - С. 46.
9. Каняк Ф. Національна ідея. Поняття та принципи. // Розбудова держави. 1994. - №11. - С. 19.
10. Гринів О. Українська націологія. Від Другої світової війни до відродження. Історичні нариси. - Львів, 2004. - С. 183.
11. Там само. - С. 185.
12. Степко Я. Магія Віри. Рідна українська національна віра (РУНВіра). (Співвідношення віри, науки і філософії, історії). - Велика Британія - США - Канада - Австралія, 1979. - С. 557.
13. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. // Україна. Наука і культура. - 1993. - Вип. 26 - 27. - С. 50.
14. Шевченко І. Владимиро-Суздальське князівство як суперник та епігон Києва. У кн.: Україна між Сходом і Заходом. - Львів; 2001. - С. 65.
15. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. // Україна. Наука і культура. - 1993. - Вип. 26 - 27. - С. 51.
16. М'ясников О. Національна ідея в національних шатах. // Віче. - 1994. - №3. - С. 34.
17. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. // Україна. Наука і культура. - 1993. - Вип. 26 - 27. - С. 52.
18. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї: - К., 2004 - С. 209.
19. Там само. - С. 207.
20. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух. - Ів.-Франківськ, 2002. - С. 188 - 645.
21. Тощенко Ж. Этнократия: история и современность (социологические очерки). - М., 2003. - С. 412.